

فصلنامه علمی - پژوهشی سیاست‌گذاری عمومی، دوره ۴، شماره ۱، بهار ۱۳۹۷، صفحات ۹۹-۱۲۵

طراحی چهارچوب مفهومی خط‌مشی‌های تنظیمی در حوزه محتوای فضای مجازی جمهوری اسلامی ایران

علیرضا جمشیدی بروجردی^۱

دانشجوی دکتری مدیریت دولتی دانشگاه تهران

سید مجتبی امامی

استادیار مدیریت دولتی دانشگاه امام صادق (ع)

رضا بنی اسد

استادیار مدیریت بازرگانی دانشگاه امام صادق (ع)

(تاریخ دریافت: ۹۶/۲/۲۲ - تاریخ پذیرش: ۹۶/۶/۱۲)

چکیده

امروزه، با رشد و گسترش فضای مجازی، روزه‌روز بر تأثیرگذاری و اهمیت این عرصه افزوده می‌گردد. با این وجود، همواره دو نگرانی مهم، میان اکثر خط‌مشی‌گذاران وجود دارد. اول آنکه چگونه می‌توان بهترین استفاده را از فرصت‌های پیش روی آن کرد و دوم آنکه نحوه مقابله مؤثر با تهدیدات موجود در آن کدام است. فضای مجازی دارای دو بعد مهم محتوا و سخت‌افزار است که بعد محتوایی مهم‌ترین بعد می‌باشد. ما در این مقاله سعی داریم با معرفی خط‌مشی‌های تنظیمی، نقشه راهنمای جامعی را برای تنظیم مقررات محتوای فضای مجازی کشورمان ارائه دهیم. روش این پژوهش، چهارچوب مفهومی می‌باشد که با استفاده روش جبارین طرح‌ریزی شده است. در نهایت، سه چهارچوب مفهومی منسجم و مجزا که به ترتیب اهداف، ابزارها و حوزه‌های تنظیمی می‌باشند؛ ارائه شده است که با درک و فهم شیوه استفاده از تجمیع این سه چهارچوب مفهومی ارائه شده، راه برای تنظیم مقررات مؤثر محتوای فضای مجازی هموارتر خواهد شد.

واژگان کلیدی: فضای مجازی، محتوای فضای مجازی، تنظیم مقررات فضای مجازی، خط‌مشی‌های تنظیمی

مقدمه

پدیده نوظهور فضای مجازی تأثیر شگرفی بر سبک زندگی انسان در عصر جدید داشته است. این پدیده به عنوان یک قدرت نرم فوق‌العاده، در جنبه‌های مختلف از جمله فرهنگ، سیاست، اقتصاد، ایمان، اعتقادات دینی و اخلاقیات، تأثیرگذاری خیره‌کننده‌ای دارد (بیانات مقام معظم رهبری، شانزدهم شهریور ۹۴)^۱. در حال حاضر در کشور به دلیل کم‌توجهی به خط‌مشی‌گذاری، برنامه‌ریزی و اقدام در فضای مجازی از فرصت‌های پیش‌روی آن به خوبی استفاده نشده و آسیب‌های ناشی از آن رو به گسترش است. در چند سال اخیر با توجه به فرامین مکرر مقام معظم رهبری و تشکیل شورای عالی فضای مجازی بخشی از مراحل خط‌مشی‌گذاری و برنامه‌ریزی محقق شده است، اما تصمیمات و سیاست‌های این شورا از سوی سازمان‌ها و ارگان‌های ذی‌ربط به نحو مؤثر و شایسته اجرا نمی‌شود. شواهدی وجود دارد که خط‌مشی‌گذاری و اجرای آن با مشکلاتی مواجه شده است. یکی از این شواهد، عدم تنظیم مقررات مؤثر و کارآمد در اداره فضای مجازی است. به همین دلیل یکی از مهمترین خط‌مشی‌ها، جهت بررسی این فضا، خط‌مشی‌های تنظیمی هستند. مسائل فضای مجازی بسیار وسیع و متنوع هستند. یکی از حوزه‌های مهم جهت بررسی و تنظیم مقررات، حوزه محتوایی فضای مجازی است که محور اصلی این پژوهش می‌باشد. مطالعات نشان می‌دهد که برخی از دستگاه‌های مرتبط، فعالیت جدی را برای تنظیم مقررات فضای مجازی در حوزه محتوا انجام نداده‌اند. یکی از مسائل مهم، عدم وجود یک چهارچوب مفهومی برای خط‌مشی‌گذاری تنظیمی در این زمینه است. این پژوهش با هدف شناخت ابزارها، اهداف و حوزه‌های تنظیمی در فضای مجازی انجام می‌شود. بنابراین در پژوهش حاضر به دنبال پاسخ به سؤالات زیر می‌باشیم: ۱. حوزه‌هایی که در بحث محتوای فضای مجازی وجود دارند و امکان یا لزوم تنظیم در آن وجود دارد کدامند؟ ۲. چه ابزارهای تنظیمی در حوزه محتوای فضای مجازی وجود دارد؟ ۳. چه اهدافی برای خط‌مشی‌گذاری تنظیمی در حوزه محتوای فضای مجازی مفروض است؟

ادبیات تحقیق

خط‌مشی تنظیمی

در منابع علمی، غالباً مفهوم خط‌مشی تنظیمی با تنظیم مقررات^۲ یکسان در نظر گرفته شده است (Furlong 2003, p.1053). در این پژوهش نیز این مفاهیم یکسان در نظر گرفته خواهد شد.

۱- بیانات مقام معظم رهبری در جمع رییس و اعضای شورای عالی فضای مجازی، ۱۳۹۴/۰۶/۱۶

گرچه خط‌مشی تنظیمی در فهم غالب افراد آشنا با خط‌مشی‌گذاری، بسیار کاربردی و مهم تلقی می‌گردد اما اکثریت مردم اطلاعات مناسبی از این موضوع ندارند و این در حالی است که «بسیاری از خط‌مشی‌هایی که زندگی روزمره شهروندان را تحت تأثیر خود قرار می‌دهد از این نوع می‌باشد» (Furlong 2003, p.1053). تنظیم مقررات دولتی برای کسب و کارها، موضوع رقابت‌های سیاسی و جنگ‌های لفظی چند دهه گذشته بوده است. ایران هم از این نزاع‌ها و جدل‌ها مستثنی نمی‌باشد. منتقدان، تنظیم مقررات را به اشتیاق دولتی‌ها برای مهندسی اجتماعی توصیف می‌کنند. در جمهوری اسلامی ایران، همانند سایر کشورهای جهان، ما با تعداد زیادی از مقررات تنظیمی مواجه هستیم. برای نمونه «بازارهای مالی در اغلب اقتصادهای مدرن، جزو بخش‌هایی هستند که مقررات نظارتی شدیدی در آنها وضع شده‌اند. این نظارت بر هر دو صنعت بانکداری و بیمه نیز حاکم است» (بمان پور ۱۳۸۸، ۹). مثلاً بخش‌نامه‌های بانک مرکزی درباره وام ازدواج زوج‌های جوان نوعی از خط‌مشی‌های تنظیمی در این عرصه می‌باشد که مشخص می‌کند اولاً چه افرادی با چه شرایطی مشمول این وام خواهند شد، ثانیاً بانک‌ها برای پرداخت این وام چه ضمانت‌هایی را لازم است که از مشمولین دریافت کنند، ثالثاً بهره این وام‌ها به چه میزان باشد. در زمینه اقتصادی همچنین می‌توان، طرح سهمیه‌بندی بنزین و ارائه کارت هوشمند سوخت را مثال زد که دولت برای افراد در هر ماه متناسب با نیاز آنها بنزین با نرخ دولتی عرضه می‌کرد.

تعاریف خط‌مشی تنظیمی

تعاریف خط‌مشی تنظیمی متعدد هستند جدول زیر با توجه به موضوع پژوهش به برخی از آنها اشاره می‌کند:

جدول ۱- سیر تعاریف خط‌مشی تنظیمی

منبع	تعریف	سال	نظریه پرداز	ردیف
Howlett and Mukherjee and Jun Jie, 2015, p.14	درباره ریشه‌های شکل‌گیری کمیسیون‌های تنظیمی ایالات متحده گفته بود دولت‌ها در یک موقعیت تنظیمی مفروض به میزان اجباری که می‌خواهند به کار ببرند از سه ابزار تنظیمی متفاوت استفاده می‌کنند: تنظیم نکردن، تنظیم به وسیله یک کمیسیون مستقل یا جنبه اجبار بالا، و تنظیم به وسیله سازمان‌ها و شرکت‌های عمومی	۱۹۴۱	رابرت کاشمن	۱
لاوی، ۱۹۷۲، ۳۰۶؛ دانایی فرد، ۱۳۹۲، ۵۰	خط‌مشی‌های تنظیمی خط‌مشی‌هایی هستند که هدفشان نفوذ مستقیم بر رفتار یک فرد یا گروه خاصی از افراد از طریق استفاده از جریمه‌ها یا مشوق‌ها است. هدف خط‌مشی‌های تنظیمی افزایش هزینه‌های تخطی از قوانین عمومی است.	۱۹۷۰	تئودور لاوی	۲

Meier 1985	تنظیم مقررات عبارتست از هرگونه کوشش دولت برای کنترل رفتار شهروندان، شرکت‌ها و یا زیر مجموعه‌های دولت	۱۹۸۵	کنت میر	۳
Furlong ۱۰۵۳,p,۲۰۰۳	دسته‌ای از خط‌مشی‌های عمومی که به طور خاص برای هدایت و کنترل فعالیت اقتصادی و پیامدهای آن، در سطح واحد فعالیت صنعت، بنگاه و افراد طراحی شده است	۲۰۰۳	آیزنر، ورشام و رینگ کوئیست	۴

ابزارهای خط‌مشی تنظیمی

ابزارهای خط‌مشی^۱ که به آن ابزارهای حکومت^۲ نیز گفته می‌شود، شیوه‌ها و امکاناتی هستند که حکومت‌ها برای اجرای خط‌مشی از آن استفاده می‌کنند (منصوریان، گلشن، ۱۳۹۴، ۲۰۱). در واقع پس از شناخت مسئله یا مشکل، در همه انواع خط‌مشی، شخص یا نهاد خط‌مشی‌گذار، برای اجرای خط‌مشی‌های مدنظر نیازمند ابزارهایی است که الگوهای تنظیمی مد نظر خود را در چهارچوب یا قالب آنها تدوین کند. گونه شناسی قوی و ساده شناخته شده به نام «مدل ناتو^۳» به‌وسیله کریستوفر هود (۱۹۸۶) مطرح شد، کسی که پیشنهاد کرد در همه وسایل خط‌مشی از یکی از چهار مقوله وسیع منابع حکومت استفاده می‌شود. او مدعی بود حکومت‌ها در مواجهه با مشکلات عمومی از اطلاعات منابع تحت سلطه خویش استفاده می‌کنند که برای آنها بازیگر مرکزی خط‌مشی «گره^۴»، قدرت قانونی‌شان «مرجعیت^۵»، منابع آنها «خزانه^۶»، یا سازمان‌های رسمی در دسترس‌شان سازمان یا «Nato» را تشکیل می‌دهد. حکومت‌ها می‌توانند از این منابع برای مدیریت بازیگران خط‌مشی استفاده کنند. برای مثال، با کاستن یا افزایش اطلاعات و منابع مالی، با استفاده از قدرت اجبار برای وادار کردن بازیگران دیگر به انجام اقدام مورد نظرشان، یا به نحوی ساده با اقدام توسط خودشان از طریق کارکنان و کارشناسان خودشان، با استفاده از اندیشه منابع حکومتی هود، می‌توان یک گونه‌شناسی پایه از مقولات ابزاری تشکیل داد. نمودار زیر طرحی از این طبقه‌بندی را همراه با ذکر مثال‌هایی برای هر نوع از وسایل خط‌مشی برای هر مقوله، به نمایش گذاشته است (منصوریان، گلشن، ۱۳۹۴، ۲۰۳-۲۰۴).

-
- 1- Policy instruments
 - 2- Taxonomies of policy Instruments
 - 3- Nato model
 - 4- Nodelity
 - 5- Athority
 - 6- Treasure

جدول ۲- ابزارهای خط‌مشی‌های تنظیمی بر اساس منابع اصلی حکومتی (منوریان، گلشن، ۱۳۹۴، ۲۰۴)

گروه‌ها	مرجعیت	خزانه	سازمان
جمع‌آوری و نشر اطلاعات	مقررات دستور و کنترل	کمک‌ها و وام‌ها	مقررات مستقیم برای کالاها و خدمات و مؤسسات عمومی
توصیه و تشویق	خودتنظیمی‌ها	تأمین مالی	به کارگیری خانواده‌ها، اجتماعات و سازمان‌های داوطلب
تبلیغات	برقراری استاندارد و مقررات تفویضی	مالیات‌ها و هزینه‌های مالیاتی	خلق بازار
کمیسیون‌ها و بررسی‌ها	کمیته‌های مشورتی و مشاوره‌ها	تشکیل گروه‌های ذی‌نفع و حمایت مالی	سازمان‌های دولتی و تجدید ساختار آنها

علاوه بر این، ما در این بخش درباره نه ابزار رایج تر خط‌مشی‌های تنظیمی بحث می‌کنیم: ممنوعیت، صدور مجوز، ایجاد محدودیت برای قیمت، نرخ و اندازه، استانداردهای محصول، استانداردهای فنی تولید، استانداردهای عملکرد، یارانه، ارائه اطلاعات و اختصاص حقوق مالکیت و مسئولیت. شاید قوی‌ترین ابزار خط‌مشی که در دسترس تنظیم کنندگان قرار دارد توانایی معرفی ممنوعیت قانونی باشد (Eisner, Worsham and Ringquist 2006, p 11).

تنظیم مقررات در فضای مجازی

در دو دهه اخیر، فناوری اطلاعات، ساختار جهان معاصر را دگرگون ساخته است. ما در فرآیند انقلاب جدیدی قرار داریم که روز به روز بر زندگی روزمره ما تأثیر می‌گذارد. ضریب شتاب تحولات جامعه اطلاعاتی بسیار بالاست و دامنه این تأثیرگذاری در عرصه‌های مختلف اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی و سیاسی کاملاً محسوس است (جعفری، ۱۳۹۳، ۱۲۰). لذا با توجه به اهمیت این عرصه و تأثیر غیر قابل انکار آن در زندگی روزمره شهروندان و فرصت‌ها و تهدیداتی که برای حکومت‌ها و شهروندان به دنبال دارد؛ تنظیم مقررات آن الزام و اهمیت بالایی دارد. (جعفری، ۱۳۹۳، ۱۲۰). سازمان بین‌المللی یونسکو خط‌مشی ارتباطی را این‌گونه تعریف می‌کند: «مجموعه‌ای از اصول و هنجارها که برای راهبری رفتار نظام‌های ارتباطی به وجود آمده است» (جعفری، ۱۳۹۳، ۱۲۱). از ابتدای شکل‌گیری و فعالیت رسانه‌ها و ابزارهای ارتباطی - از جمله اینترنت - همواره دو دیدگاه متفاوت برای ضابطه‌مند نمودن فعالیت‌های آنها وجود داشته است (رضایی، بابازاده مقدم، ۱۳۹۳، ۵۵):

• عده‌ای معتقد هستند اصولاً هرگونه تدوین قوانین و مقررات برای رسانه‌ها و ابزارهای ارتباطی، به این دلیل، ایجاد نوعی محدودیت مخالف با آزادی فعالیت رسانه‌ها به شمار می‌آید. این گروه استدلال می‌کنند بیان آزاد افکار و اندیشه‌ها ضرری ندارد و اگر هم ضرری داشته باشد، این ضرر کمتر از آسیب دخالت حکومت در امور رسانه‌ها و محدود نمودن آزادی بیان و حق دسترسی به اطلاعات است (رضایی، بابازاده مقدم، ۱۳۹۳، ۵۶).

• در مقابل گروهی معتقد هستند وضع قواعد، نه تنها محدودکننده نیست بلکه اگر قوانین و مقررات صحیح و متناسب و بر مبنای اصول تدوین شود، تأمین کننده آزادی رسانه‌ها است و دسترسی عموم به اطلاعات را تسهیل می‌نماید. دوریو در خصوص ضرورت وجود مقررات برای رسانه‌ها معتقد است که مقررات رسانه‌ها، تنها و ضرورتاً به عنوان محدودکننده و سرکوب‌کننده معنی نمی‌شود بلکه آزادی است همراه با برخی محدودیت‌های لازم و ضروری (رضایی، بابازاده مقدم، ۱۳۹۳، ۵۶).

در بررسی و دفاع از نظر دوم: توجه به واقعیت‌های موجود در جوامع، لزوم رعایت مصالح عمومی و جلوگیری از سوء استفاده احتمالی افراد از اصل آزادی اقتضا دارد تا تدابیر و ضوابطی برای تأسیس و فعالیت رسانه‌ها در نظر گرفته شود. از سوی دیگر نباید وجود برخی محدودیت‌ها را به منزله عدم وجود آزادی دانست زیرا اگرچه آزادی مطبوعات در حقوق بشر قرار دارد، اما این آزادی مطلق نیست. «نسبی بودن حقوق بشر را به عنوان امری منطقی، حتی در نظام‌های آزادی‌گرا (لیبرال) می‌توان مشاهده نمود (رضایی، بابازاده مقدم، ۱۳۹۳، ۵۶). در عین حال بر اساس تعالیم اسلامی نیز تفاوت‌های بسیاری بین آزادی بیان، آزادی اندیشه و آزادی عقیده وجود دارد. در دیدگاه اسلامی اراده و آزادی بشر تا آن جا محترم است که با استعدادهای عالی و مقدسی که در نهاد بشر گذاشته شده است، هماهنگ باشد و او را در مسیر ترقی و تعالی بکشانند، اما آنجا که این آزادی، بشر را بسوی فنا و نیستی سوق می‌دهد و استعدادهای نهایی او را هدر می‌دهد، دیگر احترامی ندارد. لذا ملاک شرافت و احترام آزادی انسان این است که در مسیر انسانیت باشد. انسان را در مسیر انسانیت باید آزاد گذاشت نه انسان را در مسیر هرچه خودش انتخاب کرده و لو بر ضد انسانیت باشد (شهید مطهری، اخلاق جنسی، ۳۴؛ آشنایی با قرآن، ج ۳، ۲۲۴). علاوه بر این اسلام میان آزادی عقیده و آزادی اندیشه نیز تفاوت قائل است، از دیدگاه شهید مطهری (ره) اسلام با آزادی اندیشه موافق است از آن جهت که ابزار انسان برای کشف حقیقت است موافق است اما با آزادی عقیده که گاهی مساوی با جمود و تقلید کورکورانه می‌شود و خود عاملی برای سلب آزادی اندیشه می‌شود به صورت مطلق موافق نیست و تحت شرایطی آزادی عقیده را صحیح می‌داند (شهید مطهری، پیرامون جمهوری اسلامی، ۱۰۳-۱۰۴).

تنها بعد از گذشت سه سال از پیشنهاد بارلو درباره اینترنت بدون تنظیم یا خود تنظیم، لارنس لسیگ^۱ استاد حقوق دانشگاه‌هاروارد استعاره معروف خود را ابداع کرد؛ «کد قانون است». به تبعیت از کتاب «Lex Informatica» اثر ژوئل رییدنبرگ^۲، لسیگ اینطور بیان می‌کند که نه تنها دولت، بلکه مردم و شرکت‌ها نیز اینترنت را تنظیم می‌کنند. بنابراین اینترنت به جای اینکه تحت سلطه قوانین و فرامین درآمده باشد، عمدتاً به وسیله معماری یا کد، سخت افزار و نرم افزار که همگی با هم فضای مجازی را شکل می‌دهند، تنظیم می‌شود. آن‌هایی که کدها را طراحی و پیاده سازی می‌کنند مشخص می‌کنند که: (۱) چه کسی می‌تواند از اینترنت استفاده کند؟ (۲) آیا کاربران شناسایی می‌شوند و اگر بله، چگونه؟ (۳) آیا بر استفاده از اینترنت نظارت می‌شود، و اگر بله، چگونه؟ (۴) آیا دسترسی به اطلاعات داده می‌شود و اگر بله، چگونه؟ و به بیانی کلی‌تر، طراحان کدها هستند که تعیین می‌کنند که چه میزان فضای مجازی «قابل تنظیم» یا «غیر قابل تنظیم» باشد (Feick, Werle, 2010, p 523-524). به موازات افزایش قدرت اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی و سیاسی اینترنت، مجادلات بحث‌انگیز پیرامون تنظیم مقررات شکل گرفته است. البته اینترنت بعدها با عنوان فضای مجازی خوانده شد ولی در عمل مترادف وب گسترده جهانی شده است. همزمان، درک از این مسائل دچار تغییر شده است. امروزه، سؤال این نیست که آیا فضای مجازی می‌تواند تنظیم شود، بلکه سؤال این است که تنظیم چیست، چرا اینترنت تنظیم می‌شود، چگونه تنظیم می‌شود و چه کسی آن را تنظیم می‌کند. (Feick, Werle, 2010, p524). برخی از این جنبه‌ها، مخصوصاً جنبه‌های مربوط به نقش دولت در مقایسه با صنایع خصوصی، جامعه مدنی، یا سازمان‌های بین‌المللی، محور بحث‌ها و مذاکرات «اجلاس جهانی جامعه اطلاعاتی^۳» (WISIS)، که توسط سازمان ملل و «اتحادیه بین‌المللی مخابرات» برگزار می‌شود، قرار گرفت. این اجلاس در دو مرحله برگزار شد: اجلاس ژنو در دسامبر ۲۰۰۳ و اجلاس تونس در نوامبر ۲۰۰۵، که هزاران فرستاده و ذی‌نفع از آرایشی گوناگون از سازمان‌ها و گروه‌ها در آن شرکت کردند. WISIS عموم مردم را آگاه کرد که با گسترده شدن دسترسی به اینترنت در سراسر جهان، نبرد بر سر کنترل آن به وجود آمده است. با این وجود، نارضایتی گسترده از آنچه که نظارت نامشروع و یکجانبه دولت ایالات متحده آمریکا بر اینترنت شمرده می‌شد، کافی نبود تا اجماعی برای تأسیس یک ساختار کنترل سیاسی بین‌المللی ایجاد کند (Feick, Werle, 2010, p524). در تهیه و تدارک مقدمات تشکیل این اجلاس، بسیاری از کشورهای جهان نقش مهمی ایفا کردند و به خصوص کشورهای در حال توسعه توجه ویژه‌ای به این اجلاس معطوف ساختند. اجلاس جهانی WISIS که در سال ۲۰۰۳ در ژنو برگزار شد همزمان با تدوین برنامه چهارم توسعه در

1- Lawrence Lessig

2- Joel Reidenberg

3- World Summit on the Information Society (WISIS)

ایران بود (مطابق با پاییز ۱۳۸۲). جمهوری اسلامی ایران نیز در جریان تدارک اجلاس ژنو تلاش نمود تا سهم خود را ایفا نماید. برگزاری اولین سمینار میان منطقه‌ای کشورهای آسیای مرکزی - غربی و جامعه اطلاعاتی (شهریور ۱۳۸۰)، به همت کمیسیون ملی یونسکو در ایران و با حمایت یونسکو و دبیرخانه شورای عالی اطلاع رسانی و همچنین برگزاری همایش علمی ایران و جامعه اطلاعاتی (آذرماه ۱۳۸۱) و دومین سمینار میان منطقه‌ای (شهریور ۱۳۸۲) توسط مرکز پژوهش‌های ارتباطات دانشگاه علامه طباطبایی و حمایت دبیرخانه شورای عالی اطلاع رسانی در معرفی اهداف اجلاس جهانی جامعه اطلاعاتی در کشورهای منطقه و به ویژه ایران سهم مهمی داشتند (جعفری، ۱۳۹۳، ۱۲۲). به جز این مورد که WISIS از ماهیت سیاسی فضای مجازی پرده برداری کرد، تنها نتیجه قابل لمس، ایجاد یک انجمن برای گفتگوی سیاسی ذی نفعان بود: «جلسه بحث و تبادل نظر درباره حکمرانی اینترنت» (IGF). IGF سالی یکبار برای تبادل اطلاعات، بحث درباره مسائل خط‌مشی‌های عمومی، ارائه پیشنهاد و ارائه مشاوره به ذی‌نفعان برگزار می‌شود. جای تعجب نیست که IGF فاقد هرگونه قدرت تنظیمی است و این به خاطر شکاف برطرف نشدنی بین دو دسته است: یک طرف، کسانی هستند که تنظیم مقررات را اصلاً قبول ندارند، و اگر قبول دارند، تنها در جایی می‌پذیرند که برای حفاظت از عملکرد فنی شبکه لازم است؛ و طرف دیگر، کسانی هستند که همگام با بحث‌هایی WISIS، بر گستره‌ای از فعالیت‌های بالقوه تاکید دارند که صرفاً در صورت تضمین نظم در فضای مجازی از طریق تنظیم مقررات می‌توانند رونق پیدا کنند (Feick, Werle, 2010, p524).

تبیین بعد محتوایی فضای مجازی

واکنش مهندسان به پیچیدگی‌ها و ناهمگنی‌های فنی اینترنت و الزامات فنی تعداد بالقوه بسیار خدمات و نرم‌افزارهای کاربردی این بوده است که وظایف را به خرده وظایف تجزیه کنند و آنها را به لایه‌های پروتکلی متفاوت شبکه تخصیص دهند. پروتکل‌های اینترنت ۵ لایه، از جمله لایه فیزیکی را از هم تمیز می‌دهند. به منظور ساختار دهی به این حوزه - مسئله، این رهیافت لایه بندی فنی، توسط مطالعات متعدد درباره حکمرانی و تنظیم مقررات اینترنت انتخاب شده است. ایده این مطالعات، افزایش صحت و دقت تنظیم مقررات از طریق اختصاص یک اقدام تنظیمی خاص به یک لایه خاص و اجتناب از تقاطع لایه‌هاست. اما محقق شدن این رویکرد تکنوکراتیک، به وضوح سخت است چرا که هیچ تطبیق غیر مبهمی بین وظایف فنی و اقدام اجتماعی وجود ندارد. بنابراین، مطالعات معمولاً تعداد لایه‌ها را به سه سطح محدود می‌کنند. به عنوان مثال بنکлер (2006, p 383-459) سه لایه فیزیکی (مثل کابل)، کد (مثل مرورگرها، ایمیل و

پروتکل‌های اینترنت) و محتوی (مانند ویدئو، موزیک و سخنرانی) را مشخص کرده است (Feick, Werle, 2010, p525-526). یکی از راه‌های رسیدن به کنترل تنظیمی^۱ از طریق محیط^۲ یا طراحی کنترل‌های درون معماری^۳ فضای مجازی، شناسایی نقاط ضعف درون شبکه است: «نقاط تنگنا»^۴ که ممکن است در آنها کنترل‌های تنظیمی اعمال نفوذ کنند و حداکثر تأثیر را در بیشترین تعداد ممکن کاربران اینترنت بگذارند. نقاط تنگنا را اغلب می‌توان در نقطه انتقال بین لایه‌ها یا شبکه‌ها یافت (Murray, 2007, p74). بنابراین اولین نقطه تجزیه و تحلیل برای هر محقق «نظریه تنظیم سایبری»^۵ به لایه‌های بنک‌ر برمی‌گردد و از آن طریق تشخیص می‌دهند که چه کسی هر لایه محیط شبکه را کنترل می‌کند و چگونه ممکن است شخص یا اشخاصی کنترل محیط را به کنترل‌های محیطی را به کنترل تنظیمی تبدیل کنند (Murray, 2007, p75).

نمودار ۱- لایه‌های بنک‌ر (Murray, 2007, p75).

بنک‌ر یک مدل سه لایه‌ای را برای سبک معماری وب معرفی می‌کند. مدل بنک‌ر؛ سه لایه مجزا را به رسمیت می‌شناسد. لایه زیرساخت‌های فیزیکی که یک لایه پایه‌ای بنیادی است و شامل سخت‌افزارهای لازم برای فعال کردن عملکرد شبکه می‌باشد. این لایه شامل خط ثابت ارتباطات شبکه‌ها، دکل‌های ارتباطات از راه دور موبایل، و ایستگاه‌ها، شبکه کابلی، ماهواره‌ها، سخت‌افزار کامپیوتر، راه‌پیماها^۶ و مدخل‌ها^۷ می‌باشد. لایه زیرساخت منطقی^۸، بالاتر از این لایه قرار دارد. این لایه، یک لایه متصل‌کننده و یا ارتباط شبکه است که شامل پروتکل‌های شبکه ساختار، لایه محتوایی^۹ قرار دارد. این لایه کتابخانه‌ای از اطلاعات است و شامل تمام مواد ذخیره

-
- 1- Regulatory control
 - 2- Environmental
 - 3- Architecture
 - 4- Pinch points
 - 5- cyber-regulatory theory
 - 6- Routers
 - 7- Gateways
 - 8- The logical infrastructure
 - 9- Content layer

شده، منتقل شده و قابل دسترسی می‌باشد که از نرم‌افزارهای لایه زیرساخت منطقی استفاده می‌کنند (Murray, 2007, p75).

روش تحقیق

یکی از مهم‌ترین و جامع‌ترین روش‌های ارائه شده در چهارچوب مفهومی، تلاش‌های آقای یوسف جبارین^۱ می‌باشد و ما در این پژوهش روش او را مبنا قرار خواهیم داد. او یک روش کیفی جدید را برای ساختن چهارچوب مفهومی پدیده‌هایی که به چند رشته در علم مرتبط هستند پیشنهاد کرده است. در ابتدا او واژه‌های کلیدی مفهوم را بازتعریف می‌کند: چهارچوب مفهومی و تجزیه و تحلیل چهارچوب مفهومی. یک چهارچوب مفهومی شبکه و یا نقشه ای است که مفاهیم را به هم مرتبط می‌کند. تجزیه و تحلیل چهارچوب مفهومی یک روش نظریه-پردازی برای ساختن چهارچوب مفهومی بر مبنای تئوری‌سازی داده‌بنیاد^۲ ارائه کرده است. از مزایای «تجزیه و تحلیل چهارچوب مفهومی^۳» انعطاف‌پذیری، ظرفیت آن برای تغییر و تأکید آن بر یادگرفتن به جای پیش‌بینی کردن می‌باشد (Jabareen, 2009, p49).

مراحل طراحی چهارچوب مفهومی

مراحل روش تجزیه و تحلیل چهارچوب مفهومی به قرار زیر می‌باشد:

نگاشت مآخذ داده‌ای منتخب^۴

اولین اقدام نگاشت طیف ادبیات چند رشته‌ای مربوط به پدیده مورد پژوهش است. این فرایند شامل شناسایی انواع متون و سایر مآخذ داده‌ها مانند داده‌های تجربی و اقدامات^۵ موجود می‌باشد. این کار باید با بررسی گسترده در متون چند رشته‌ای آغاز شود و همچنین توصیه می‌شود با فعالان، متخصصان و دانشمندان رشته‌های مختلفی که بر پدیده مورد نظر تمرکز کرده‌اند، مصاحبه شود. جمع‌آوری داده‌ها باید مانند «ماهی‌گیری» و «گستره‌یابی» جامع و کامل باشد و باید نگاشت جامع و تضمین اعتبار را تسهیل کند (Jabareen, 2009, p53).

1- Yosef Jabareen
 2- grounded theory method
 3- conceptual framework analysis
 4- Mapping the selected data sources
 5- practices

مطالعه گسترده و دسته‌بندی داده‌های منتخب

هدف در این مرحله مطالعه داده‌های منتخب و دسته‌بندی آنها بر اساس «نظام و حوزه علمی^۱» و «درجه اهمیت^۲» و قدرت نمایندگی در داخل هر نظام و حوزه علمی است. این فرایند اثربخشی «استعلام و تحقیق^۳» ما را حداکثر کرده و نمایندگی مؤثر هر نظام علمی را تضمین می‌کند (Jabareen, 2009, p54).

شناسایی و نام‌گذاری مفاهیم

هدف از این مرحله؛ مطالعه و بازخوانی داده‌های منتخب و کشف مفاهیم که نتیجه آن فهرستی از بسیاری مفاهیم مرتبط^۴ و گاهاً متناقض^۵ است. به طور کلی این روش باعث می‌شود تا مفاهیم از ادبیات بیرون بیایند (Jabareen, 2009, p54؛ سالانقوج، مسعود، محمدی، ۱۳۹۳، ۱۱۳).

شالوده‌شکنی^۶ و طبقه‌بندی مفاهیم

هدف از این مرحله؛ ساختارشناسی^۷ هر مفهوم، برای شناسایی، صفات، ویژگی‌ها، مفروضات، و نقش آن پس از آن سازمان‌دهی و دسته‌بندی مفاهیم با توجه به ویژگی‌های هستی‌شناختی، معرفت‌شناختی و روش‌شناختی نقش آن‌ها می‌باشد (Jabareen, 2009, p54).

یکپارچه‌سازی مفاهیم

هدف از این مرحله؛ یکپارچه‌سازی و هم‌گروه کردن مفاهیم دارای مشابهت تحت عنوان یک مفهوم جدید است. این مرحله تعداد مراحل را به شدت کاهش می‌دهد و به ما اجازه می‌دهد تعداد مناسبی از مفاهیم را ایجاد کنیم (Jabareen, 2009, p54).

ترکیب^۸، باز ترکیب و قابل فهم کردن^۹

هدف از این مرحله آن است که مفاهیم را در قالب یک چهارچوب نظری ترکیب کنیم. محقق باید در فرایند نظریه‌ای کردن و ظاهر کردن نظریه جدید در حال ظهور، باز، صبور و منعطف باشد. این فرایند تکرار شونده است، و آنقدر پژوهشگر ترکیب و بازترکیب را به صورت مکرر

1- discipline
2- scale of importance
3- inquiry
4- competing
5- contradictory
6- Deconstructing
7- deconstruct
8- Synthesis
9- making it all make sense

ادامه می‌دهد تا یک چهارچوب نظری کلی معنادار شکل بگیرد. محققان باید بدانند چهارچوب-های مفهومی خود را چگونه بسازند. همانطور که مایلز و هوبرمن گفته‌اند، محققانی که از روش کیفی استفاده می‌کنند باید بدانند که چگونه در حین پیش بردن تجزیه و تحلیل، در حال ساخت یک تئوری هستند، چرا که این ساخت، به ناچار جمع‌آوری داده‌ها، تقلیل داده‌ها، دستیابی و اعتباربخشی به نتایج را تحت تأثیر قرار می‌دهد (Jabareen, 2009, p54).

تأیید اعتبار چهارچوب مفهومی

هدف از این مرحله معتبر ساختن چهارچوب مفهومی است. سؤال این است که آیا چهارچوب مفهومی و مفاهیم آن، نه تنها برای پژوهشگر بلکه برای سایر محققین و متخصصین معقول است؟ معتبرسازی یک چهارچوب نظری فرایندی است که با یک محقق شروع می‌شود و سپس به دنبال معتبرسازی میان «غیرخودی‌ها»^۱ می‌گردد. ارائه یک نظریه استنتاجی در یک کنفرانس، سمینار و یا نوع دیگری از چهارچوب علمی، یک فرصت بسیار عالی برای بحث و گرفتن بازخورد برای محققان فراهم می‌کند (Jabareen, 2009, p54).

تجدید نظر در چهارچوب مفهومی

یک نظریه یا چهارچوب نظری که نمایندگی یک پدیده چند رشته‌ای را می‌کند، همیشه پویا بوده و ممکن است بر حسب بینش‌ها نظریات، ادبیات و ... جدید مورد تجدید نظر قرار بگیرد (Jabareen, 2009, p55؛ سالانقوچ، مسعود، محمدی، ۱۳۹۳، ۱۱۳).

چگونگی بهره‌گیری از مدل

بر اساس آنچه که به تفصیل در بخش بعدی پژوهش بیان خواهیم نمود، به صورت خلاصه، شیوه بهره‌گیری از مدل بیان شده، بدین صورت خواهد بود که در ابتدا، سؤال اصلی پژوهش به سه قسمت یافتن ابزارها، حوزه‌ها و اهداف تنظیمی شکسته شده و در ادامه برای هر یک از سؤالات مذکور، چهارچوب مفهومی جداگانه‌ای تهیه می‌شود و در آخر شیوه استفاده از تجمیع این سه چهارچوب مفهومی بیان خواهد شد. بر این اساس برای هر یک از سه بخش ابزارها، اهداف و حوزه‌های تنظیمی، به ترتیب منطبق با مراحل شمرده شده در توضیح مدل، مراحل زیر طی خواهد شد: ۱. شناسایی منابع مرتبط با عنوان مدنظر؛ به بررسی بخش ادبیات، مقالات مرتبط و سیاست‌های کلان موجود پرداخته شده است. ۲. مطالعه گسترده منابع شناسایی شده و دسته بندی داده‌های منتخب اصلی (که خلاصه‌ای از آن در بخش قبل شرح داده شد). ۳. شناسایی و

کدگذاری مفاهیم مرتبط با عنوانی که بدنبال ساختن چهارچوب مفهومی آن هستیم در قالب یک جدول منسجم (که نمونه‌ای از آن در بخش بعدی خواهد آمد). ۴. شالوده شکنی و طبقه بندی مفاهیم: در این مرحله سعی کردیم مفاهیم مرتبط با هر یک از سؤالات اصلی را در جداولی جداگانه تفکیک کرده و دسته بندی مناسب و منسجمی برای آنها ارائه نماییم. در ادامه با توجه به اینکه بدنبال طراحی سه چهارچوب مفهومی جداگانه در باب اهداف، حوزه‌ها و ابزارهای تنظیمی بودیم، چهار مرحله بعدی را برای هر یک از جداول اولیه‌ای در مرحله چهارم بدست آمد طی کردیم که در ادامه شرح داده خواهد شد.

یافته‌های پژوهش

طراحی چهارچوب مفهومی که نوع پژوهش کیفی می‌باشد دارای مدل‌های متعددی است که بنای ما در این پژوهش؛ استفاده از روش جبارین می‌باشد. خروجی کار ما در نهایت دارای دو محور اساسی خواهد بود: اول آنکه: حوزه‌هایی که در بحث محتوای فضای مجازی وجود و امکان یا لزوم تنظیم در آن وجود دارد کدامند؟ دوم آنکه چه ابزارهای تنظیمی در حوزه محتوای فضای مجازی وجود دارد؟ چه اهدافی برای خط‌مشی گذاری تنظیمی در حوزه محتوای فضای مجازی مفروض است؟

شرح مراحل پژوهش

مراحل تولید چهارچوب مفهومی مدنظر و رسیدن به سه سؤال فوق‌الذکر به شرح ذیل می‌باشد:

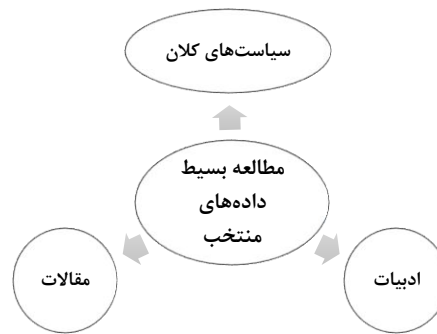
نگاشت مآخذ داده‌های منتخب

پس از بررسی‌های گسترده در ادبیات موجود در تنظیم محتوای فضای مجازی؛ به نتایج کلی زیر دست یافتیم:

نمودار ۲- رشته‌های مرتبط با تنظیم محتوای فضای مجازی.

در ادامه مراحل پژوهش، بر اساس روش جبارین و بر اساس آنچه در بخش قبل گفته شد؛ می‌بایست، داده‌های منتخب دسته‌بندی شده و مطالعه بسیطی روی آن‌ها صورت پذیرد. نحوه ایصال به تقسیم‌بندی حاضر بدین شرح است:

نمودار ۳- دسته‌بندی داده‌های منتخب.

یافته‌ها نشان داد داده‌های مرتبط بخش ادبیات بیشتر ناظر به ابزارهای تنظیمی فضای مجازی هستند، داده‌های مربوط به بخش مقالات بیشتر ناظر به حوزه‌های تنظیمی فضای مجازی و داده‌های مربوط به بخش سیاست‌های کلان بیشتر ناظر به اهداف خط‌مشی‌های تنظیمی می‌باشند. در ادامه به تشریح جزئیات مراحل بررسی هر یک از بخش‌های اشاره شده در نمودار شماره ۳ می‌پردازیم.

استخراج مفاهیم

مفاهیم مستخرج از مقالات

برای انجام این مرحله، مقالات و نشریاتی که در عنوان آن‌ها عینا کلید واژه «اینترنت» وجود دارد در تاریخ ۱۳۹۵/۱۱/۱، در پایگاه «noormags.ir» جستجو شد: ۱۰۵۶ نتیجه یافت شد که به بررسی ۴۰۰ مورد اولیه آن با در نظر گرفتن موارد زیر پرداختیم: علت اکتفای به ۴۰۰ مورد اول این است که تا جایی بررسی مقالات را ادامه دادیم که مطمئن شدیم باقی موارد تکراری است و به احتمال زیاد موضوع جدید دیگری استخراج نخواهد شد. اگر احساس کردیم که برخی از مقالات ارتباط قابل توجهی به پژوهش دارد و قابلیت استخراج نکات بیشتری از آن وجود دارد، علاوه بر عنوان و چکیده، فهرست و متن آن نیز به صورت کلی و تندخوانی مورد بررسی قرار گرفته است. نحوه کدگذاری مفاهیم مستخرج به این صورت است که کدها شامل اعدادی پنج رقمی هستند که رقم اول نشان‌دهنده شماره جدول می‌باشد، (جدول اول شامل مفاهیم مستخرج

از مقالات، جدول شماره ۲ شامل مفاهیم مستخرج از بخش ادبیات و در نهایت جدول شماره ۳ شامل مفاهیم مستخرج از خط‌های و سیاست‌های کلان می‌باشد، سه رقم بعدی شماره ردیف (منبع و آدرس غیر تکراری) و دو رقم آخر نشان دهنده شماره مفاهیم مستخرج از یک منبع و یا آدرس تکراری می‌باشد. نحوه انتخاب واژه اینترنت برای جستجوی مورد نظر روش سعی و خطا بود، بدین صورت که در ابتدا جستجو را با واژه‌های مختلف و متعددی چون «خط‌مشی‌های تنظیمی فضای مجازی»، «تنظیم مقررات فضای مجازی»، «خط‌مشی‌های فضای مجازی»، «تنظیم فضای مجازی»، «فضای مجازی» و دیگر واژه‌ها آغاز کردیم و نتایج یافت شده را تا پنج صفحه اول مشاهده نمودیم، از مجموع نتایج جستجوهای فوق‌الذکر، به این نتیجه رسیدیم که مناسب‌ترین واژه برای جستجوی مدنظر، به صورتی که بیشترین تناسب را با اهداف ما از جستجو دارا باشد؛ واژه «اینترنت» می‌باشد.

جدول ۳- مفاهیم مستخرج از مقالات

ردیف	ارجاع	سطح بررسی	کد مفهومی	مفاهیم استنباط شده
1	نامدار و حاذق، ۱۳۹۳	عنوان، چکیده، فهرست، تندخوانی کل متن	۱۱۰۰۱۰	تولید محتوا به زبان‌های بین‌المللی
			۱۱۰۰۱۱	مرجعیت محتوایی
			۱۱۰۰۱۲	بهره‌برداری از اینترنت
			۱۱۰۰۱۳	سیاست خارجی
			۱۱۰۰۱۴	صدور انقلاب
			۱۱۰۰۱۵	خبر
			۱۱۰۰۱۶	نشر ایدئولوژی
			۱۱۰۰۱۷	تفریح
			۱۱۰۰۱۸	انتقال میراث فرهنگی
2	مختاری، خرداد ۱۳۸۲	عنوان، عناوین اصلی متن مقاله	۱۱۰۱۱۰	تجارت محصولات فکری
			۱۱۰۱۱۱	مالکیت فکری
3	قاسم‌زاده، شهرآرای، مرادی، ۱۳۸۶	عنوان، چکیده	۱۱۰۲۱۰	اعتیاد به اینترنت
			۱۱۰۲۱۱	اعتیاد به اینترنت و عزت نفس
			۱۱۰۲۱۲	اعتیاد به اینترنت و تنهایی
			۱۱۰۲۱۳	اعتیاد به اینترنت و مهارت‌های اجتماعی

مفاهیم مستخرج از بخش ادبیات

با اتمام و بررسی چندباره بخش ادبیات، جدولی از مفاهیم مستخرج شده از آن تهیه کردیم که گزیده‌ای از آن به شرح زیر می‌باشد:

جدول ۴- مفاهیم مستخرج از بخش ادبیات

ردیف	ارجاع	صفحه	کد مفهومی	مفهوم استنباط شده
۱	Eisner and worsham and ringquist 2006,P.2	۷	۲۱۰۰۱۰	مهندسی اجتماعی
۲	Furlong 2003,p 1054	۱۰	۲۱۰۱۱۰	کمیسیون مستقل تنظیمی
۳	Furlong 2003,p 1054	۱۱	۲۱۰۲۱۰	خط‌مشی تنظیمی اجتماعی
۴	Furlong 2003,p 1054	۱۱	۲۱۰۳۱۰	خط‌مشی تنظیمی اقتصادی
۵	Furlong 2003,p 1054	۱۱	۲۱۰۴۱۰	مقررات زدایی

مفاهیم مستخرج از سیاست‌های کلان

جدول ۵- مفاهیم مستخرج از سیاست‌های کلان

ردیف	ارجاع	توضیح (ماده، بند و ...)	کد مفهومی	مفهوم استنباط شده
۱	ابلاغیه ۱۳۷۷، رهبری	بند اول	۳۱۰۰۱۰	تقویت نظام ملی اطلاعاتی
			۳۱۰۰۱۱	صیانت از امنیت سیاسی در فضای مجازی
			۳۱۰۰۱۲	صیانت از فرهنگی ایران- اسلامی در فضای مجازی
			۳۱۰۰۱۳	جولوگیری از پیامدهای منفی شبکه‌های اطلاع رسانی
			۳۱۰۰۱۴	ساماندهی نظام ملی اطلاع‌رسانی
۲	ابلاغیه ۱۳۷۷، رهبری	بند دوم	۳۱۰۱۱۰	توسعه کمی و کیفی شبکه اطلاع‌رسانی ملی
			۳۱۰۱۱۱	خدمات رسانی در فضای مجازی به تناسب نیاز کاربران و در نظر گرفتن مصالح ملی

در این مرحله، به سیاست‌های کلان موجود در باب فضای مجازی و موضوعات مرتبط با آن که شامل موارد زیر می‌شود پرداخته‌ایم و در نهایت مفاهیم مستخرج از آن در جدولی که متعاقباً آورده خواهد شد گنجانده شده است:

- ۱- سیاست‌های کلی شبکه‌های اطلاع رسانی رایانه ای در سال ۱۳۷۷
- ۲- دستور برای تشکیل شورای عالی فضای مجازی در سال ۱۳۹۰
- ۳- حکم اعضای جدید شورای عالی فضای مجازی در سال ۱۳۹۴
- ۴- برنامه پنجم توسعه اقتصادی کشور.

۵- برنامه ششم توسعه اقتصادی (امور فناوری اطلاعات و ارتباطات).

۶- مصوبات کلی شورای عالی فضای مجازی.

ساختار شکنی و دسته‌بندی مفاهیم

در ادامه مراحل پژوهش و تطبیق آن با روش تحقیق، هدف از مرحله چهارم ساختارشناسی هر مفهوم، برای شناسایی، صفات، ویژگی‌ها، مفروضات، و نقش آن پس از آن سازمان‌دهی و دسته‌بندی مفاهیم با توجه به ویژگی‌های هستی‌شناختی، معرفت‌شناختی و روش‌شناختی نقش آنها می‌باشد. بر این اساس ما در ابتدا مفاهیم استخراج شده را بر اساس سؤالات اصلی پژوهش به سه دسته ابزارهای تنظیمی، اهداف تنظیمی و حوزه‌های تنظیمی تقسیم و در هر یک از این دسته‌ها مفاهیم را در دسته‌های کوچک‌تری قرار می‌دهیم. نکته مهمی که باید در این مرحله به صورت مقدماتی گفته شود این است که از آنجا که در ادامه پژوهش، هدف ما بررسی جداگانه سه بخش اساسی فوق‌الذکر می‌باشد، لذا در هر یک از این بخش‌ها (ابزارها، اهداف و حوزه‌ها) چهار مرحله انتهایی روش جبارین صورت می‌پذیرد. یعنی در هر یک از سؤالات بالا پس از ساختار شکنی و دست‌بندی ابتدایی مفاهیم، به یکپارچه‌سازی و هم‌گروه کردن آنها خواهیم پرداخت و مفاهیم دارای مشابهت تحت عنوان یک مفهوم جدید ایجاد قرار خواهند گرفت. در ادامه و در مرحله ششم، مفاهیم را در قالب یک چهارچوب نظری ترکیب می‌کنیم. اما درباره مراحل هفتم و هشتم روش جبارین، که به ترتیب «تأیید اعتبار علمی چهارچوب مفهومی ایجاد شده» و «اعمال تجدید نظرهای مناسب بر اساس بررسی‌های تکمیلی انجام شده» می‌باشد، باید گفته شود که روش رسیدن به چهارچوب مفهومی مورد نظر برای هر یک از سؤالات اصلی پژوهش (ابزارها، اهداف و حوزه‌ها)، به این صورت بوده که ابتدا پژوهشگر بر اساس بررسی‌های عمیق و چندباره اولیه مفاهیم مستخرج از منابع مورد مطالعه، جمع‌بندی مورد نظر خود که همان دسته‌بندی‌های ابتدایی می‌باشد را در جلساتی با خبرگان ارائه و سپس برای رفع نقایص، اقدام نموده و دسته‌بندی تازه دیگری را ایجاد و این روند تا حصول اقتناع و اجماع در مورد جمع‌بندی مناسب، ادامه پیدا کرده است.

ابزارهای تنظیمی

خروجی نهایی ابزارهای تنظیمی به شرح زیر است:

جدول ۶- ابزارهای تنظیمی

قانونی - حقوقی	اقتصادی	فنی	نهادی	خودتنظیمی
عدم تنظیم (۲۱۱۶۱۰)	کمک‌ها و وام‌ها (۲۱۳۳۱۰)	استانداردهای محصول (۲۱۴۵۱۰)	به کارگیری خانواده‌ها، اجتماعات و سازمان‌های داوطلب (۲۱۳۸۱۰)	برقراری استاندارد و مقررات تفویضی بر اساس الگوها و استانداردهای کلی ارائه شده (۲۱۳۱۱۰)
قوانین موضوعه جزایی (۲۱۲۲۱۰)	تأمین مالی (۲۱۳۴۱۰)	استانداردهای فرایند تولید (۲۱۴۶۱۰)	تشکیل گروه‌های ذی‌نفع (۲۱۳۶۱۰)	ارائه اطلاعات (۲۱۴۹۱۰)
دسترسی به شبکه از طریق نهادها و مؤسسات مجاز (۳۱۰۲۱۱)	مالیات‌ها و هزینه‌های مالیاتی (۲۱۳۵۱۰)	استانداردهای عملکرد (۲۱۴۷۱۰)	امر به معروف و نهی از منکر به مثابه تنظیم همگانی (۲۱۵۸۱۰)	تنظیم تکنولوژی از طریق استانداردها و پروتکل‌های فنی داوطلبانه (۲۱۷۹۱۰)
الزام به مشاوره (۲۱۱۰۱۰)	کنترل قیمت (۲۱۴۳۱۰)	معماری یا مهندسی سخت‌افزاری فضای مجازی (۲۱۶۹۱۰)	ایجاد یک مرکز یا هسته اصلی برای هماهنگ ساختن و نظارت بر مقررات وضع شده از سوی دستگاه‌های مختلف در رابطه با فضای مجازی (۲۱۵۷۱۰)	معرفی و تقدیر از محصولات با کیفیت و نمونه (۲۱۲۶۱۰)
مقررات مستقیم برای کالاها و خدمات و مؤسسات عمومی (۲۱۳۷۱۰)	یارانه (۲۱۴۸۱۰)	ایجاد و استفاده از نرم‌افزارهای داده‌کاوی برای جلوگیری از رفتار جعلی در تجارت و فرایندهای مالی (۲۲۱۰۱۰)	ایجاد یک سازمان مستقل حکومتی برای امر به معروف و نهی از منکر مردم و حکومت (۲۱۵۹۱۰)	معرفی و تقدیر از شرکت‌های خدمات رسانایی شبکه‌ای دولتی و غیر دولتی نمونه (۲۱۲۶۱۰)

قانونی - حقوقی	اقتصادی	فنی	نهادی	خودتنظیمی
ممنوعیت (۲۱۴۱۰)	خلق بازار (۲۱۳۹۱۰)	تنظیم شناسایی و سیستم دامنه نام در اینترنت (۲۱۸۲۱۰)	ایجاد بوروکراسی تنظیمی (۲۱۶۱۱۰)	توصیه (۲۱۲۶۱۰)
صدور مجوز (۲۱۴۲۱۰)	تعریف مشوق‌های مالی برای محصولات و خدمات مدنظر (۲۱۲۶۱۰)	تنظیم اینترنت از طریق نقاط تنگنا(نقطه انتقال بین لایه‌ها یا شبکه‌ها) (۲۱۸۰۱۰)	تجدید ساختار سازمان‌های دولتی (۲۱۴۰۱۰)	برجسب‌گذاری روی محصولات تولیدی (۲۱۰۷۱۰)
ایجاد محدودیت (۲۱۴۴۱۰)	تشویق مالی شرکت‌های ارائه دهنده خدمات و محصولات با کیفیت مدنظر (۲۱۲۶۱۰)	دسته‌بندی و یا طبقه‌بندی محصولات از لحاظ کیفیت بوسیله استانداردهای کیفی توسط دولت (۲۱۴۵۱۰)		دموکراسی آنلاین در فرایند خط‌مشی‌گذاری (۲۱۱۳۱۰)
اختصاص حقوق مالکیت و مسئولیت (۲۱۵۰۱۰)	تعیین و تنظیم جریمه‌های مالی (۲۱۱۹۱۰)	معماری یا مهندسی نرافزای فضای مجازی (۲۱۶۸۱۰)		
مقررات‌زدایی (۲۱۵۱۱۰)		استفاده از کد به عنوان عامل تنظیم کننده در فضای مجازی (۲۱۶۴۱۰)		
جایگزین کردن یک ابزار با یک ابزار کمتر مزاحم(حفظ هدف و تغییر راهبرد رسیدن به آن) (۲۱۵۲۱۰)				

اهداف تنظیمی

همه اهداف به هفت دسته کلی تقسیم می‌شوند که به شرح زیر می‌باشند:

جدول ۷- اهداف تنظیمی

ردیف	کدمفهومی	عنوان
۱	۳۱۲۳۱۰	ارتقای فرهنگ کاربری و سواد فضای مجازی
۲	۳۱۲۴۱۰	ترویج سبک زندگی اسلامی ایرانی
۳	۳۱۳۱۱۰	هوشیارسازی مردم از مخاطرات موجود در فضای مجازی
۴	۳۱۳۲۱۰	بالا بردن سواد اینترنتی در کشور
۵	۳۱۴۶۱۰	فراهم آوردن شرایط دسترسی مناسب و کم هزینه موسسات آموزشی و فرهنگی به شبکه ملی اطلاعات
۶	۳۱۴۷۱۰	ارتقاء آگاهی، دانش و مهارت همگانی در جهت مقابله با آسیب‌های ناشی از مراکز داده خارجی
۷	۱۱۱۳۱۳	ترویج فرهنگ اقتصادی صحیح در فضای مجازی
۸	۱۳۰۹۱۰	ارتقاء سطح آموزشی و علمی مدارس، دانشگاه‌ها، معلمان و اساتید دانشگاه‌ها، بوسیله استفاده صحیح از فضای مجازی
۱	۱۱۰۰۱۰	تولید محتوا به زبان‌های بین‌المللی
۲	۱۱۰۰۱۱	مرجعیت محتوایی
۳	۱۱۰۲۱۲	جلوگیری از اعتیاد به اینترنت برای جلوگیری از بروز آسیب‌های متناظر با آن
۴	۱۱۰۰۱۶	نشر ایدئولوژی و گفتمان انقلاب اسلامی در داخل کشور
۵	۱۱۰۰۱۸	انتقال میراث فرهنگی
۶	۱۱۰۰۱۴	صدور انقلاب
۷	۳۱۰۰۱۲	صینات از فرهنگی ایران- اسلامی در فضای مجازی
۸	۳۱۰۱۱۰	توسعه کمی و کیفی محتوای شبکه اطلاع‌رسانی ملی
۹	۳۱۰۳۱۰	حضور فعال و اثرگذاری در شبکه‌های جهانی برای ترویج گفتمان انقلاب اسلامی
۱۰	۳۱۰۵۱۰	آینده‌نگری در خصوص آثار تحولات فناوری اطلاعات در سطح ملی و جهانی در مباحث فرهنگی و اجتماعی
۱۱	۳۱۸۸۱۰	ارتقای جمهوری اسلامی ایران به قدرت اول تولید محتوای سایبری در طراز تأثیرگذاری جهانی
۱۲	۳۱۲۰۱۰	تربیت نیروهای متخصص در بخش خدماتی فضای مجازی
۱۳	۳۱۲۲۱۱	سالم‌سازی فضای مجازی
۱۴	۳۱۲۵۱۰	جلوگیری از آسیب‌های فرهنگی و اجتماعی فضای مجازی
۱۵	۳۱۲۶۱۳	توسعه خدمات بوسیله فضای مجازی
۱۶	۳۱۲۷۱۰	جلب مشارکت عمومی در تنظیم فضای مجازی

استفاده حداکثری از نیروها و تشکل‌های متعهد برای مقابله با خطرات فضای مجازی	۳۱۳۴۱۰	۱۷	فنی (سخت‌افزاری و نرم‌افزاری)
حمایت از مشارکت وسیع و هدفمند کاربران و تشکل‌ها و مؤسسات مردمی	۳۱۳۹۱۰	۱۸	
توسعه سیستم پالایش هوشمند برای کنترل موارد فرهنگی-اجتماعی	۳۱۴۲۱۰	۱۹	
تولید بازی‌های رایانه‌ای در جهت گسترش فرهنگ ایرانی-اسلامی	۳۱۴۲۱۳	۲۰	
تولید تفریحات سالم در فضای مجازی	۱۱۰۰۱۷	۲۱	
صیانت از زبان فارسی در فضای مجازی	۱۱۱۰۱۱	۲۲	
گسترش ادبیات فارسی بوسیله اینترنت	۱۱۱۰۱۳	۲۳	
به روزرسانی اصطلاحات و برنامه‌های اینترنتی به فارسی	۱۱۱۰۱۴	۲۴	
صیانت و گسترش فرهنگ دینی در اینترنت	۱۱۱۳۱۲	۲۵	
تقویت فرهنگ‌های قومی و محلی اصیل و سنتی در فضای مجازی	۱۱۱۴۱۴	۲۶	
جلوگیری از فروپاشی بنیان خانواده و در مقابل تقویت آن در فضای مجازی	۱۱۳۰۱۰	۲۷	
مقابله با تهاجم فرهنگی در فضای مجازی	۱۱۷۹۱۰	۲۸	
تقویت دموکراسی و مردم‌سالاری بوسیله فضای مجازی	۱۲۰۱۱۰ ۱۲۰۱۱۱	۲۹	
صیانت از فرهنگ حجاب و تقویت آن در فضای مجازی	۱۲۲۴۱۰	۳۰	
جلوگیری از اشاعه فرهنگ بی بندوباری در فضای مجازی	۱۲۲۴۱۱	۳۱	
جلوگیری از اشاعه پورنوگرافی در فضای مجازی	۱۳۱۴۱۰	۳۲	
مقابله با انحصار و سلطه فرهنگی-اجتماعی در فضای مجازی	۱۱۰۰۱۹	۳۳	
توسعه محتوی در فضای مجازی براساس نقشه مهندسی فرهنگی کشور تا حداقل پنج برابر وضعیت کنونی و بومی‌سازی شبکه‌های اجتماعی	۳۱۵۰۱۰	۳۴	
سامان‌دهی نظام ملی اطلاع‌رسانی	۳۱۰۰۱۰	۱	
توسعه کمی و کیفی فنی شبکه اطلاع‌رسانی ملی	۳۱۰۱۱۰	۲	
آینده‌نگری در خصوص آثار تحولات فناوری اطلاعات در سطح ملی و جهانی در مقوله فنی	۳۱۰۵۱۰	۳	
ارتقای جمهوری اسلامی ایران به قدرت فنی سایبری در طراز تأثیرگذاری جهانی	۳۱۸۸۱۰	۴	
تربیت نیروهای متخصص در بخش سخت‌افزاری، نرم‌افزاری و خدماتی فضای مجازی	۳۱۲۰۱۰	۵	
خودکفایی در عرصه فنی فضای مجازی	۳۱۲۹۱۰	۶	
طراحی سیستم‌عامل بومی	۳۱۴۱۱۰	۷	
ارائه موتور جستجوگر قابل رقابت با مشابه خارجی	۳۱۴۲۱۱	۸	
تاکید بر اولویت استفاده از موتورهای جستجوی بومی در دستگاه‌های دولتی و مراکز آموزشی	۳۱۵۳۱۰	۹	
ارائه سرویس‌های ایمیل قابل رقابت با مشابه خارجی	۳۱۴۲۱۲	۱۰	
تأمین زیرساخت‌های مورد نیاز برای تولید بازی‌های رایانه‌ای با کیفیت	۳۱۴۲۱۳	۱۱	

تأمین زیرساخت‌های لازم برای استفاده دستگاه‌های اجرایی از مراکز داده‌های داخلی	۳۱۴۴۱۰	۱۲	
توسعه خدمات دولتی از طریق شبکه ملی اطلاعات	۳۱۴۵۱۰	۱۳	
کسب جایگاه برتر منطقه در توسعه دولت الکترونیک در بستر شبکه ملی اطلاعات	۳۱۴۹۱۰	۱۴	
تقویت سازوکارهای پالایش محتوای دیداری، شنیداری و نوشتاری	۳۱۴۸۱۰	۱۵	
تبدیل ایران به مرکز تبادلات پستی و ترافیکی ارتباطات و اطلاعات منطقه و گسترش حضور در بازارهای بین‌المللی	۳۱۵۱۱۰	۱۶	
توسعه فناوری فضایی با طراحی، ساخت، آزمون، پرتاب و بهره‌برداری از سامانه‌های فضایی و حفظ و بهره‌برداری حداکثری از نقاط مداری کشور	۳۱۵۲۱۰	۱۷	
تشویق تولید نرم افزار، تسهیل صادرات نرم افزار و خدمات مهندسی	۳۱۵۴۱۰	۱۸	
الزامات حاکم بر شبکه ملی اطلاعات عبارتند از: شبکه‌ای مستقل از زیرساخت‌های داخلی ایمن و حفاظت شده برای آحاد مردم با مدیریت کاملاً داخلی و پهنای باند و کیفیت و سرعت بالا و بستری برای برقراری ارتباطات امن و پایدار میان دستگاهها و مراکز حیاتی کشور.	۳۱۵۵۱۰	۱۹	
حفظ حریم خصوصی آحاد جامعه	۳۱۲۲۱۰	۱	امنیتی
تأمین امنیت فضای مجازی	۳۱۲۲۱۲	۲	
تدوین نظام‌های امنیتی در فضای مجازی	۳۱۲۸۱۰	۳	
تدوین نظام‌های انتظامی در فضای مجازی	۳۱۲۸۱۲	۴	
تسلط کامل بر دروازه‌های ورودی و خروجی فضای مجازی در کشور	۳۱۳۵۱۰	۵	
آمادگی لازم برای صیانت از زیرساخت‌های مهم کشور در برابر حملات اینترنتی	۳۱۳۶۱۰	۶	
توسعه سیستم پالایش هوشمند برای کنترل موارد امنیتی	۳۱۴۲۱۰	۷	
جلوگیری از سرقت اطلاعات در فضای مجازی	۱۱۱۴۱۰	۸	
حفاظت از حساب‌های مالی و اطلاعات مالی و بانکی اشخاص	۱۱۷۵۱۲	۹	
صیانت از امنیت سیاسی در فضای مجازی	۳۱۰۰۱۱	۱	سیاسی (داخلی و بین‌المللی)
حضور فعال و اثرگذاری در شبکه‌های جهانی	۳۱۰۳۱۰	۲	
تلاش برای ایجاد توازن و تأثرگذاری در عرصه بین‌المللی فضای مجازی بوسیله اتحاد با کشورهای دیگر خصوصاً کشورهای اسلامی	۳۱۰۶۱۰	۳	
مقابله با انحصار و سلطه بیگانگان در فضای مجازی	۱۱۰۰۱۹	۴	
توسعه نظام حقوقی متناسب با توسعه فضای مجازی برای مقابله با جرائم آن	۳۱۰۴۱۰	۱	حقوقی
(WISIS) اثرگذاری در اجلاس جهانی جامعه اطلاعاتی	۲۱۷۵۱۰	۲	
شرکت فعال در تنظیم مقررات بین‌المللی و جهانی	۳۱۰۶۱۱	۳	
تهیه و تصویب مقررات مربوط به شبکه‌های اطلاع‌رسانی	۳۱۰۷۱۰	۴	
شورای عالی فضای مجازی نقطه کانونی متمرکز برای فضای مجازی کشور	۳۱۰۸۱۰	۵	
وظایف تصمیم‌گیری، سیاستگذاری و هماهنگی بر عهده شورای عالی فضای مجازی	۳۱۰۹۱۰	۶	

ابتکار عمل در شکل‌دهی به قوانین و مقررات در عرصه جهانی	۳۱۱۹۱۰	۷	
تدوین نظام‌های حقوقی در فضای مجازی	۳۱۲۸۱۱	۸	
حفظ مالکیت فکری آثار	۱۱۰۱۱۱ ۱۱۰۶۱۱	۹	
مقابله با انحصار و سلطه حقوقی در فضای مجازی	۱۱۰۰۱۹	۱۰	
توسعه تجارت بوسیله فضای مجازی	۳۱۲۶۱۲	۱	اقتصادی
ایجاد رقابت در عرصه خدمات در فضای مجازی	۳۱۲۷۱۱	۲	
ایجاد رقابت در عرصه تولید محتوا در فضای مجازی	۳۱۲۷۱۲	۳	
جلوگیری از سرقت‌های مالی در فضای مجازی	۱۱۱۴۱۰	۴	
مقابله با انحصار و سلطه اقتصادی در فضای مجازی	۱۱۰۰۱۹	۵	
اشتغال‌زایی بوسیله فضای مجازی	۳۱۲۶۱۱)	۶	
تقویت جایگاه اقتصاد دانش‌بنیان در فضای مجازی	۳۱۲۶۱۰	۷	
حمایت از بخش خصوصی در تولید محتوا	۳۱۰۳۱۱	۸	
جلوگیری از ایجاد تسخیر آژانس	۲۱۵۵۱۰	۹	
اجتناب از اثرات جانبی منفی	۲۱۵۴۱۰	۱۰	

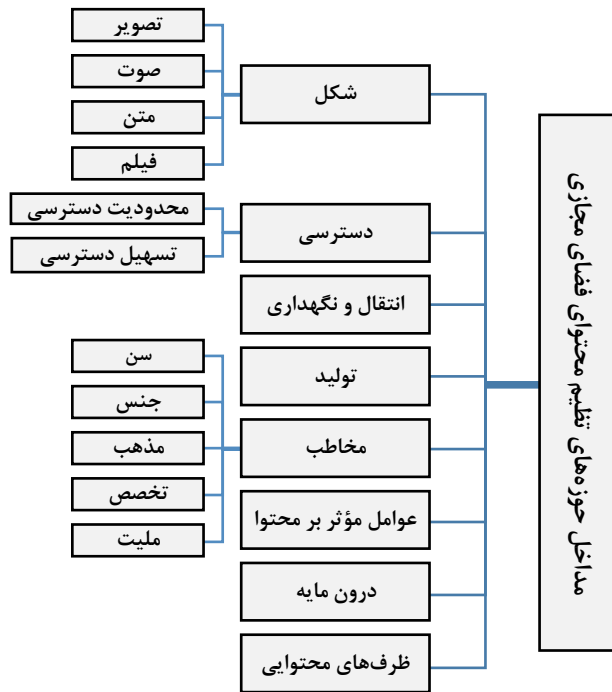
حوزه‌های تنظیمی و اهدافی که از تنظیم حوزه‌ها دنبال می‌شود به اندازه قابل توجهی به یکدیگر وابسته‌اند. به عبارت دیگر ابتدا حوزه‌های که نیازمند به تنظیم مقررات است شناسایی می‌شود و خط‌مشی‌گذار بر اساس ارزش‌ها و برنامه‌های بلندمدت و چشم‌اندازهای مدنظر خود اهدافی را برای آن حوزه‌ها در نظر می‌گیرد.

نمودار ۴- فرایند هدف‌گذاری حوزه‌های تنظیمی.

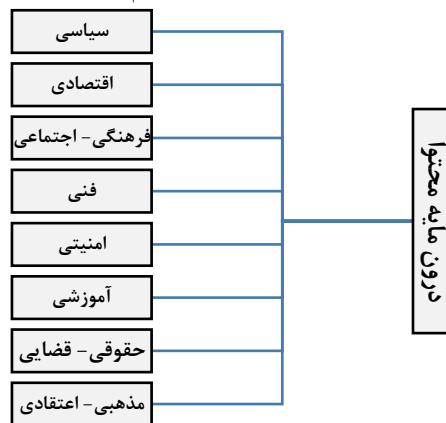
حوزه‌های تنظیم محتوای فضای مجازی

درمورد حوزه‌های تنظیم مقررات محتوای فضای مجازی، ما با یک فضای هشت بعدی مواجهیم که هر حوزه تنظیمی نقطه‌ای در این فضا می‌باشد. مداخله بدست آمده به شرح زیر می‌باشد:

شکل ۵- مداخل حوزه‌های تنظیم محتوای فضای مجازی جمهوری اسلامی ایران.

البته مدخل درون مایه نیز به ۸ زیر شاخه تقسیم می‌شود که به علت رعایت اختصار در نمودار به صورت جداگانه به آن اشاره می‌کنیم:

شکل ۶- درون مایه محتوا.

در ادامه برای فهم دقیق مداخل مطرح شده، مثال‌ها و توضیحاتی را در قالب جدول بیان کرده‌ایم:

جدول ۷- تشریح مداخل حوزه‌های تنظیمی

مدخل	توضیحات	مثال
شکل	همه محتواهایی که در فضای مجازی موجود هستند از نظر شکل به چهار دسته عمده گفته شده در نمودار شماره ۸ تقسیم می‌شوند	خبر و تبلیغات که می‌توانند شامل همه چهار نوع صوت، متن، تصویر و فیلم باشند
دسترسی	(۱) حوزه‌هایی که در صدد محدود کردن و کنترل دسترسی کاربران هستند (محدود دست دسترسی) و (۲) حوزه‌هایی دسترسی آسان و مطمئن به فضای مجازی و داده‌های آن را برای کاربران تسهیل می‌کنند (تسهیل دسترسی)	(۱) حوزه‌های ناظر به بحث‌های امنیتی (۲) شرکت‌های خدمات دهنده دسترسی به اینترنت و موتورهای جستجوگر مانند گوگل و سایر موارد مشابه به آن.
انتقال و نگهداری	حوزه‌های ناظر به مقوله انتقال و نگهداری محتواهای فضای مجازی	سرورهای خدمات دهنده و انتقال دهنده، سخت‌افزارهای ضروری برای انتقال و نگهداری داده‌ها، بحث‌های مربوط به حق مالکیت فکری، مسئولیت‌پذیری در قبال انتشار داده‌های مختلف، قوانین مرتبط با کپی‌رایت و سایر موارد مشابه
تولید	همه حوزه‌هایی که ناظر به تولیدات محتوایی و نرم‌افزاری و سخت‌افزاری فضای مجازی هستند.	تولید کنندگان محتواهای فرهنگی و یا سخت‌افزاری
مخاطب	مخاطبین محتواهای تولیدی فضای مجازی	دانش‌آموزان، زن‌ها، دانشجویان، کودکان و ...
عوامل مؤثر بر محتوا	حوزه‌هایی که جزء محتوای فضای مجازی محسوب نمی‌شوند، اما به نحوی رابطه‌ای مستقیم و مؤثر بر تولید و تنظیم محتوا دارند.	بحث‌های فنی، از جمله مقولات نرم‌افزاری و مخصوصاً سخت‌افزاری فضای مجازی
درون مایه	منظور تقسیم‌بندی تمامی حوزه‌ها به لحاظ ماهیت و اثرگذاری است.	مثل بحث‌های بانکی که دارای درون مایه اقتصادی هستند.
ظرف‌های محتوایی	حوزه‌هایی که غالباً همه انواع فرم‌های محتوایی را دارا می‌باشند و در قسم خاصی از انواع فرم‌های محتوایی قرار نمی‌گیرند	چت‌روم، ایمیل، فیس‌بوک، توئیتر، تلگرام، اینستاگرام و انواع اپلیکیشن‌های مشابه، بازی‌های رایانه‌ای و ...

نتیجه‌گیری

اگر بخواهیم یک رویه کلی برای تنظیم مقررات محتوای فضای مجازی تعریف کنیم، بدین صورت خواهد بود که ابتدا باید خط‌مشی‌گذاران با مطالعاتی همه‌جانبه و وسیع، حوزه‌های نیازمند تنظیم مقررات را بر اساس اهداف کلان و چشم‌اندازهای جمهوری اسلامی ایران احصاء

کرده و برای هر یک از حوزه‌های تنظیمی شناسایی شده، یک استراتژی و هدف روشن (بر مبنای چشم‌اندازهای موجود) مشخص کنند و نهایتاً ابزار تنظیمی متناسبی را، برای ایصال به آن هدف به شیوه‌ای مؤثر و کارآمد مشخص نمایند.

شکل ۷- روند تنظیم مقررات فضای مجازی.

منابع

الف- فارسی

- ۱- بابایی سالانقوج، احسان، و مسعود، محمد، و محمدی، محمود. ۱۳۹۳. تبیین یک چهارچوب مفهومی برای « شهر اسلامی». فصلنامه روش‌شناسی علوم انسانی ۳۰(۱۰۹-۱۴۰): ۱۳۹۳.
- ۲- بیانات مقام معظم رهبری در دیدار با رئیس و اعضای شورای عالی فضای مجازی، ۱۶/۰۶/۱۳۹۴.
- ۳- جعفری، علی. ۱۳۹۳. بررسی تطبیقی سیاستگذاری اینترنت در کشورهای ایران، چین و روسیه. فصلنامه مطالعات ماهواره و رسانه‌های جدید ۹(۱۱۹-۱۴۲): ۱۳۹۳.
- ۴- خامنه‌ای، سید علی. حکم انتصاب اعضای شورای عالی فضای مجازی، ۱۴ شهریور ۱۳۹۴.
- ۵- دانایی فرد، حسن، مترجم. ۱۳۹۲. درآمدی بر نظریه خط‌مشی‌گذاری عمومی. نوشته کوین بی. اسمیت، و کریستوفر دابلوی لاریمر. تهران: نشر صفار.
- ۶- رضایی، مهدی، و بابازاده مقدم، حامد. ۱۳۹۳. اصول تدوین قوانین و مقررات برای اینترنت با تأکید بر مصوبات یونسکو و شورای اروپا. فصلنامه پژوهش حقوق عمومی ۴۲(۴۳-۸۲): ۹۳.
- ۷- گلشن، علی، و منصوریان، عباس، مترجم. ۱۳۹۴. مطالعه خط‌مشی عمومی، چرخه‌های خط‌مشی و زیرنظام‌های خط‌مشی. نوشته مایکل هاوالت، ام. رامش، آنتونی پرل.
- ۸- مطهری، مرتضی، ۱۳۹۲. اخلاق جنسی. تهران: انتشارات صدرا.
- ۹- مطهری، مرتضی، ۱۳۹۰. پیرامون جمهوری اسلامی ایران. تهران: انتشارات صدرا.

ب- انگلیسی

- 10- Baldwin, Robert; Cave, Martin; Lodge, Martin (Eds.) (2010): The Oxford handbook of regulation.
- 11- Feick, Jurgen; Werle, Raymund (2010): Regulation of Cyberspace. In Robert Baldwin, Martin Cave, Martin Lodge (Eds.): The Oxford handbook of regulation: Oxford Handbooks Online, pp. 523-547.
- 12- Furlong, Scott (2003): Regulatory Policy, Role and Importance of. In Jach R. Rabin: Encyclopedia of Public Administration and Public Policy, Volume 2, pp. 1053-1056.
- 13- Henry, Nicholas (2007): Public Administration and Public Affairs.
- 14- Howlett, Michael, and Mukherjee, Ishani, and Jun Jie, Woo. (2015), Thirty Years of Instrument Research: What Have We Learned and Where Are We Going. R. Hoppe and H. Colebatch eds, Handbook of the Policy Process, and Presented at the International Conference of Public Policy (ICPP) Milan, Italy July 3, 2015.

-
- 15- Jabareen, Yosef. (2009), Building a Conceptual Framework: Philosophy, Definitions, and Procedure. International Journal of Qualitative Methods.
- 16- Meier, Kenneth J. 1985. Regulation: Politics, Bureaucracy, and Economics.
- 17- Murray, Andrew (2007): The regulation of cyberspace: control in the online environment: Routledge.
- 18- OECD, <http://www.oecd.org/gov/regulatory-policy/>, last access in: 1/26/2016.
- 19- Orbach, Barak (2012): Regulation: Why and How the State Regulations. Foundation Press.
- 20- Rabin, Jack (2003), Encyclopedia of Public Administration and Public Policy.

